

– Hakemli Makale –

DİLDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ OLARAK OSMANLI TÜRKÇESİ

Murat AK

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi A.K. İlahiyat Fakültesi

Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

muratak57@hotmail.com

ÖZ

Osmanlı Türkçesi, 13. ve 20. yüzyıllar arasında Osmanlı coğrafyasında kullanılan Türkçe'ye verilen isimdir. Coğrafi, dinî, siyâsî ve kültürel etkileşim sebebiyle Osmanlı Türkçesi'nde Farsça ve Arapça'nın etkisi belirgin bir şekilde hissedilir. Öyle ki Osmanlı Türkçesi birçokları tarafından Türkçe, Farsça ve Arapça'dan müteşekkil bir dil olarak tanımlanmıştır. Özellikle Osmanlı Türkçesinin Klasik dönemi olarak isimlendirilen, 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki dönem bu iddiaları haklı çıkaran dilsel hususiyetler barındırır. Bu durum Osmanlı Türkçesi'nin ne kadar özgün bir dil olduğu konusunu gündeme getirir. Bununla birlikte, Osmanlı Türkçesindeki yoğun Farsça ve Arapça varlığı, bu dilleri meydana getiren medeniyet ve kültür havzalarının bir dil içinde birlikte yaşama tecrübesi olarak karşımıza çıkar. Bu tarihsel tecrübeyi dillerin Osmanlı Türkçesi potası içinde birlikte yaşama tecrübesi olarak isimlendirmek mümkündür.

Bu makalede Farsça ve Arapça varlığının Osmanlı Türkçesi potası içinde ne şekilde var olduğu, “*Dilde Birlikte Yaşama Tecrübesi*” olarak isimlendirdiğimiz tecrübenin hangi sosyal ve tarihsel süreçlerle meydana geldiği, dilde hangi kazanımları ya da müşkül durumları ortaya çıkardığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Birlikte Yaşama, Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça

Ottoman Turkish As An Experience of Coexistence In Language

Ottoman Turkish is the name given to Turkish in the Ottoman geography between the 13th and 20th centuries. Due to geographical, religious, political and cultural interaction, the influence of Persian and Arabic is seen in Ottoman Turkish. The Persian and Arabic presence in Ottoman Turkish is far beyond a simple influence. So much so that Ottoman Turkish is defined as a language consisting of Turkish, Persian and Arabic. The period between the 15th and 19th centuries, which is called the Classical period of Ottoman Turkish in particular, justifies these claims. This situation has led to a debate about how authentic Ottoman Turkish is. The intensive presence of Persian and Arabic in the Ottoman Turkish, however, comes as a reflection of the coexistence of civilizations and cultural havens in a language that brings these languages to life. This experience can be called as the experience of coexistence of these languages under the Ottoman Turkish pot.

Geliş Tarihi: 29.09.2017

Yayına Kabul Tarihi: 23.11.2017

In this paper, it will be discussed how the experience of Persian and Arabic living under the Ottoman Turkish ladder, In which social processes did this experience emerge as "Experience of coexistence in language", what gains and troubles are revealed.

Keywords: Language, Coexistence, Ottoman Turkish, Arabic, Persian

Giriş

Osmanlı Türkçesi, Osmanlı coğrafyasında kullanılan Türkçe'ye verilen isimdir. Coğrafi, dinî, siyâsî ve kültürel etkileşim sebebiyle Osmanlı Türkçesi'nde yoğun Farsça ve Arapça etkisi görülmektedir. Arapça ve Farsça varlığı dışında Tatarca gibi farklı dillerden geçmiş kelimeler de mevcuttur. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi'ndeki Farsça ve Arapça varlığı diğer dillere nispetle basit bir etki olmanın çok ötesindedir. Öyle ki Osmanlı Türkçesi'nin belirli zamanlarda belirli zümreler tarafından; Türkçe, Farsça ve Arapça'dan müteşekkil bir dil olarak tanımlandığı görülür. Mesela Tanzimatçıların Osmanlı'da siyâsî bütünlüğü sağlamak maksadıyla "millet-i Osmâniye" tabirini benimsedikleri, millet-i Osmâniye'nin kullandığı dil için de "lisân-ı Osmânî" dedikleri, Osmanlı Türkçesi'ni de Türkçe, Farsça ve Arapça'dan müteşekkil bir dil olarak tanımladıkları bilinen bir husustur.¹ Özellikle Osmanlı Türkçesi'nin Klasik dönemi olarak isimlendirilen 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki dönem² bu yargıları haklı çıkarır dilsel hususiyetleri barındırmaktadır. Türk, Fars ve Arap dillerinden müteşekkil bir dil olması; Osmanlı Türkçesi'nin ne kadar özgün bir dil olduğu konusunu gündeme getirir. Türkçe, ilgili dönemde Farsça ve Arapça varlığı altında özgünlüğünü kaybetmiş bir dil midir? Yoksa bu tarihsel tecrübe farklı bir şekilde mi anlamlandırılmalı ve yorumlanmalıdır?

Atıf yapılan tarihsel dönemde, özellikle Farsça ve Arapça'nın Osmanlı Türkçesi'ndeki yoğun varlığının ve dil üzerindeki etkisinin tarihsel olarak bu dilleri meydana getiren medeniyet ve kültür havzalarının bir dil içinde birlikte var olma tecrübesi olarak karşımıza çıktığı ve bu tecrübeyi bu şekilde anlamlandırmamız gerektiği kanaatindeyiz. Bahse konu olan bu tarihsel

¹ Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, C. 33, s. 483. "Lisân-ı Osmânî" gibi "Lehçe-i Osmânî" ifadesi de kullanılmıştır. Bk. Leylâ Karahan, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Kırgızistan 2002, s. 147.

² Osmanlı Türkçesi'nin gelişim süreci üç dönemle açıklanır. Bu dönemlerin ilki, Anadolu Selçukluları, Beylikler dönemi ve Osmanlı'nın kuruluş dönemlerini kapsayan *Başlangıç Dönemi*'dir. İkinci dönem, *Klasik dönem* şeklinde isimlendirilir. Bu dönem Osmanlı'nın kuruluşundan sonra İstanbul'un fethi, ilim ve sanatın merkezi haline gelmesiyle başlar ve 19. yüzyıla kadar devam eder. Son dönem ise Batılılaşma etkisiyle ortaya çıkan, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreçtir ve *Yenileşme Dönemi* olarak zikredilir. Çalışmanın devamında bu dönemlere ilişkin ayrı bir başlık altında daha fazla bilgi verilecektir.

tecrübeyi dillerin Osmanlı Türkçesi potası içinde birlikte yaşama tecrübesi olarak isimlendirmek mümkündür.

Bu makalede Farsça ve Arapça varlığının Osmanlı Türkçesi potası altında ne şekilde yaşadığı, “*Dilde Birlikte Yaşama Tecrübesi*” olarak isimlendirdiğimiz bu tecrübenin hangi sosyal ve tarihsel süreçlerle meydana geldiği, hangi kazanımları ya da müşkül durumları ortaya çıkardığı ele alınacaktır.

Anadolu’da Yazı Dili Olarak Türkçe’nin Gelişimi

Bir yazı dili olarak Türkçe’nin Anadolu’daki gelişim seyrinin bu makale başlığı altında her şeyden önce üzerinde durulması gereken konu olduğu kanaatindeyiz. Zira Türkçe’nin Anadolu coğrafyasındaki seyri, dilin Farsça ve Arapça ile olan tarihsel bağı ve süreç içinde bir devlet dili olarak müstakil hale gelişini anlamak için önemli bir zemindir.

Anadolu Selçuklu Devleti’nin resmi dilinin ve edebiyat dilinin Farsça olduğu, Farsça’nın en fazla itibar edilen dil olmakla birlikte ilgili dönemde Arapça’nın da bilim dili olarak itibar gördüğü bilinen bir husustur. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Türkçe halk arasında konuşulan ve halk ile olan münasebetlerde kullanılan bir dildir.³ Halkın kendi arasında konuştuğu dil Türkçe iken, dönemin yazı dili ihtiyacına Farsça ve Arapça cevap vermiştir. Bu dönemde çok fazla Türkçe eser telif edilmemiş, telif edilen az sayıdaki eserin çoğu da günümüze ulaşmamıştır.⁴

Anadolu Selçuklu döneminde Türk dilinin, açık bir şekilde Arapça ve Farsça’nın gölgesinde kaldığı söylenebilir. Arap ve İran medeniyetlerinin etkisi öylesine hissedilir ki, ilgili dönemde bir eserin Arapça ya da Farsça kaleme alınması bir övünme sebebi sayılırken, eserin Türkçe olması hiç de değer atfedilen bir durum olmamıştır. Türkçe’ye, Farsça ve Arapça’ya olduğu kadar itibar edilmemiştir.⁵ Âşık Paşa’nın ilgili dönemde okuyan ve yazan

³ Bk. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 334. Mustafa Özkan, “Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Olarak Gelişmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.24, Bahar, 2014, s. 57.

⁴ Anadolu Selçuklu döneminden günümüze gelen belli başlı Türkçe eserler Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve oğlu Sultan Veled tarafından kaleme alınan Türkçe beyitler ve manzumeler, Hoca Dehhânî’nin eserleri, Ahmed-i Fakîh’in *Çarhnâmesi* ve *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi’ş-şerîfesi*, Şeyyad Hamza’ya ait *Yusuf u Zeliha*, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd* mesnevileri ve diğer manzumeler ile diğer manzumeler ile Yunus Emre’nin şiirleridir. Bk. Mustafa Özkan, “Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Olarak Gelişmesi”, s. 62.

⁵ Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 21-23.

kesim arasında Türkçe'nin vaziyetine ilişkin *Garib-nâme*'de yer alan aşağıdaki iki beyti zikrettiğimiz hususu açıklayıcı mahiyettedir:

Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türlere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahi bilmez idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri⁶

Farsça ve Arapça'nın gölgesinde kalan Türkçe'nin tarihsel süreç içinde Anadolu'da statü kazanması ve bir yazı dili olarak Anadolu coğrafyasındaki gelişimi ictimâî ve siyâsî birçok sâikle meydana gelmiştir.

Orta Asya'da 11. yüzyıldan başlayan ve sonrasında devam eden uzun bir göç devri söz konusudur. Anadolu'daki Türk nüfusunun göçlerle ve akınlarla yoğun bir şekilde artması Türkçe varlığının Anadolu'daki durumunu belirleyen en önemli sâik olarak zikredilebilir.⁷ Anadolu'ya olan Türk göçleri ve yapılan Türk akınlarıyla, Türkçe konuşma dili olarak Anadolu'da yaygınlık kazanmış ve bu durum daha sonraki süreçte Anadolu'da Türkçe'nin yazı dili olarak gelişimine bir zemin hazırlamıştır. Çoğunluğu Farsça ve Arapça bilmeyen halk arasında konuşulan Türkçe, zamanla Türk nüfusu arttıkça ictimâî bir zorunluluk olarak yazı diline dönüşmüştür.

Türkçe'nin Anadolu'da yazı dili haline gelmesine imkân sağlayan ictimâî sebeplerden bir diğeri Horasan erenlerinin bu sürece olan katkılarıdır. Moğol baskılarından dolayı güvenlik gerekçesiyle Anadolu'ya göç eden Horasan erenleri Türkçe'nin Anadolu'da ikamesi için önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu'ya göç eden bu erenler, İslam dinini Türkçe konuşan geniş halk kitlelerine ulaştırmak için Türkçe konuşmak ve Türkçe yazmak zorunda kalmışlar,⁸ özellikle bir dönemden sonra Türkçe onlar için irşadın zorunlu dili haline gelmiştir. Telkin etmeye çalıştıkları öğretilerle Horasan

⁶ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, TDK yay., İstanbul 2000, C 1 / 1, s. s.XXXVXXXVI. Beyitlere elektronik ortamda ulaşmak için bk. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10669,garib-namepdf.pdf?0> 01.09.2017, s. 533. Aynı konuyu ele alan bir çalışmadaki ilgili bölüm için yine bk. Süleyman Tülücü, "Arapça Ve Farsça'nın Türkçe'ye Tesiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Erzurum 1997, s. 37-42.

⁷ Leylâ Karahan, "Anadolu'da Türk Yazı Dili'nin Gelişimi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Kırgızistan 2002, s. 147.

⁸ Leylâ Karahan, "Anadolu'da Türk Yazı Dili'nin Gelişimi", s. 147-148.

erenleri üzerinden ortaya çıkan bu durumun Türkçe'nin hem konuşma hem de yazı dili olarak yaygınlaşmasını sağladığını söylemek mümkündür.

Horasan'ın, Türkçe'nin Anadolu'da statü kazanma sürecinde özel bir yeri vardır. *Çarh-nâme* müellifi Ahmed-i Fakîh, *Garîbnâme* müellifi Aşık Paşa, Hoca Dehhânî ve Hasanoglu gibi Anadolu coğrafyasını etkilemiş önemli şairlerin Horasan asıllı olduğu bilinmektedir. Bu durum kültür ve edebiyat konusunda önemli bir merkez olan Horasan'ın Anadolu'da Türk dilinin ve edebiyatının gelişimindeki rolünü göstermesi açısından oldukça önemli bir husustur.⁹

Türkçe'nin Anadolu'da bir yazı dili olarak gelişimine katkı sağlayan önemli siyasî siyâsî faktörlerden bir diğeri ise Türkmen beylerinin tutumudur.¹⁰ Farsça'yı resmi dil ve edebiyat dili, Arapça'yı bilim dili olarak kabul eden Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması, diğer yandan Arapça, Farsça bilmeyen Türkmen beylerinin kendi iktidar merkezlerinde Türkçe'nin etkisini artırması Türkçe'nin bir yazı dili olarak Anadolu'da gelişimini hızlandırmıştır. Türkmen beyleri Türkçe'yi devlet işlerinde kullanılan bir dil haline getirme, hatta bütünüyle devletin dili haline getirme gayreti içinde bulunmuşlardır. Bir Türkmen olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in, oldukça siyasi bir tavırla, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda kimsenin Türkçe'den başka bir dil kullanmamasını istediği nakledilir.¹¹ İlgili naklin gerçekliği üzerinde tartışmalar olmakla birlikte, nakil her halükarda Anadolu'da yoğun Türk nüfusu artışına paralel biçimde, ictimâî taleplerin siyasî bir biçimde dile getirilişine işaret etmesi açısından önemlidir. Karamanoğlu Mehmed Bey'e atfedilerek dile getirilen tavır, Türkmenlerin taleplerinin siyasal söylem olarak ifade edilmesi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasına işaret eder.¹²

Türkçe'nin Anadolu'da statü kazanma sürecine katkı sağlayan bir diğer husus ise, Türkçe konuşan ve Türkçe'den başka dil bilmeyen halkın dil

⁹ Mustafa Özkan, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", s. 65.

¹⁰ Leylâ Karahan, "Anadolu'da Türk Yazı Dili'nin Gelişimi", s. 148; Mustafa Özkan, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", s. 58-59.

¹¹ Feridun Nafiz Uzluk, Karamanoğlu Mehmet Bey'e atfedilen fermanı *Selçuknâme*'yi kaynak göstererek şu şekilde aktarır. "Hiç kes ba'de'l-yevm der divân u bârgâh u meclis ü meydân cüz be-zebân-ı Türkî sühan ne gûyed." Bk. Feridun Nâfiz Uzluk, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1962, s. 68.

¹² Anadolu'da Türkçe'nin bir yazı olarak gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Leylâ Karahan, "Anadolu'da Türk Yazı Dili'nin Gelişimi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Kırgızistan 2002, s. 147-154; Mustafa Özkan, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.24, Bahar, 2014, s. 53-73.

konusunda talepkâr olması ve bu durumun birçok Farsça ve Arapça metnin Türkçe'ye çevrilme zaruretini ortaya çıkarmış olmasıdır.¹³ Bu süreç, Farsça ve Arapça birçok eserin Türkçe'ye çevrilmesine vesile olmuştur. Bütün bu çeviri faaliyetleri de Türkçe'nin Anadolu'da yazı dili olarak gelişimine ivme kazandıran bir sebep olmuştur. Birbirini tetikleyen ictimâî ve siyâsî birçok olayın neticesinde, Türkçe'nin zaman içinde önemli bir statü kazanarak Anadolu'da bir yazı dili haline geldiği görülür.

Bütün bu süreçlerin sonunda Beylik olarak Osmanlı'nın müstakil hale geldiği yıllarda, Türkçe Anadolu'da yerleşerek hâkimiyetini tamamen kurmuştur. Öyle ki devlet işlerinde Türkçe'den başka bir dilin kullanımının siyâsî ve ictimâî bir imkânı kalmamıştır. İlgili dönemde Türk devletinin başına geçecek hanedan için Türkçe bir tercih olmayıp bizzat ictimâî şartların ortaya çıkardığı bir zorunluluk olmuştur.¹⁴

Osmanlı'nın kuruluşu ve fetih hareketleriyle devam eden süreçte ise Türkçe'nin (Osmanlı Türkçesi) Osmanlılar tarafından fethedilen yeni coğrafyalara taşındığı ve bu suretle Osmanlılar sayesinde Anadolu coğrafyası dışında da yaygınlaşma ve kendine yeni alanlar açma imkânı bulunduğu görülür.

Osmanlı Türkçesi'nin Dönemleri

Osmanlı Türkçesi, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin dili olduğu için Osmanlıca tabiriyle de ifade edilmektedir. Burada öncelikle belirtmemiz gereken Osmanlı Türkçesi tabirinin bilimsel olarak daha doğru bir ifade olduğudur. Haddizatında Osmanlı Türkçesi ile ifade edilmek istenenle Osmanlıca ile ifade edilmek istenen arasında tarihsel delalet açısından bir fark mevcut değildir. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi ya da Osmanlıca, Türkçe'den ayrı bir dil varlığı olmayıp tarihsel olarak Türkçe'nin belli bir dönemini ifade etmektedir. Bu sebeple Osmanlı Türkçesi, isimlendirme açısından Osmanlıca'dan daha doğru görünmektedir.

Osmanlı Türkçesi bilimsel olarak 13. yüzyıldan başlayan 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreçte Osmanlı coğrafyasında kullanılan yazı dilini ifade eder.¹⁵ Hali hazırda konuşulan bugünkü Türkçe, Osmanlı Türkçesi'nin bir devamı niteliğindedir. Günümüz Türkçesi'ni Osmanlı Türkçesi'nden ayıran temel hususiyetler Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte ve hali hazırda devam eden süreçte, alfabe değişikliği başta olmak

¹³ Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s. 12.

¹⁴ Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, s. 12.

¹⁵ Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, C. 33, s. 483.

üzere yaşanan siyâsî, ictimâî meselelerin dil üzerindeki etkisiyle ortaya çıkmış hususiyetlerdir.

Osmanlı Türkçesi tarihsel süreç içinde dilsel hususiyetler göz önünde bulundurularak *Başlangıç Dönemi*, *Klasik Dönem* ve *Yenileşme Dönemi* şeklinde üç döneme ayrılmıştır.¹⁶ Bu üç dönemde kullanılan Türkçenin, *Eski Osmanlıca*, *Klasik Osmanlıca*, *Yeni Osmanlıca* şeklinde¹⁷ ya da *Eski Osmanlı Türkçesi*, *Klasik Osmanlı Türkçesi*, *Yeni Osmanlı Türkçesi* şeklinde¹⁸ isimlendirildiği görülür.

Osmanlı Türkçesi'nde zikredilen dönemlerin ilki olan *Başlangıç Dönemi*'ne Eski Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Osmanlıca, Eski Oğuz Türkçesi gibi isimler de verilir. Bu dönem Anadolu Selçukluları, Beylikler dönemi ve Osmanlı'nın kuruluş dönemlerini kapsar. *Klasik Dönem* şeklinde isimlendirilen ikinci dönem, Osmanlı'nın kuruluşu, İstanbul'un fethi ve sonrasında şehrin ilim ve sanatın merkezi haline gelmesiyle başlatılan dönemdir. *Klasik Dönem* 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayan 19. yüzyıla kadar devam eden bir süreci kapsar. Osmanlı Türkçesi'nin son dönemi olan *Yenileşme Dönemi* ise Tanzimatla birlikte Batılılaşma sürecinin etkisiyle ortaya çıkan, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden sürece işaret etmektedir.¹⁹

Osmanlı Türkçesi ve Özgünlük

Fars ve Arap dillerinin Osmanlı Türkçesi'ndeki yoğun varlığı kimilerince tarihsel süreçte bir dil olarak Türkçe'nin gelişimini engelleyen bir durum olarak ele alınır. Bu teze göre Farsça ve Arapça'nın baskısı altında bir yazı dili olarak Türk dilinin Anadolu'daki gelişim süreci fazlasıyla gecikmiş; Türkçe, Türkçe dışında bir potada erimiştir.

Her şeyden önce tarihsel süreç içinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Farsça'yı bir devlet dili, Arapça'yı bilim dili olarak benimsemesi tarihî, siyâsî ve ictimâî şartların icbar ettiği bir tutum olarak anlaşılmalıdır. Çalışmada *Anadolu'da Yazı Dili Olarak Türkçe* başlığı altında daha önce değinildiği üzere, ilgili döneme kadar Türkçe telif edilen fazlaca bir eserden bahsedilemez.

¹⁶ Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, C. 33, s. 483-485.

¹⁷ Nuri Yüce, "Türk" (Dil ve Edebiyat), *DİA*, c. 41, s. 500.

¹⁸ Faruk K. Timurtaş, *Diller ve Türkçemiz*, Alfa Yay., İstanbul 1996, s. 43.

¹⁹ Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, C. 33, s. 483-484.

Tarihsel süreç içinde Anadolu'da ortaya çıkan siyâsî ve ictimâî hadiselerle birlikte Türkçe bir yazı dili statüsü kazanmıştır.

Anadolu Selçuklu'nun zayıflaması ve Beyliklerin gelişmesiyle birlikte statü kazanan, bizim bugün Osmanlı Türkçesi olarak isimlendirdiğimiz bu yazı dili Osmanlı Devleti'nin dilidir. Devlet şekli itibarıyla bir "erime potası" olarak ifade edilen Osmanlı Devleti'nin²⁰ dili olan Osmanlı Türkçesi'nin de devletin işleyiş biçimiyle benzer özellikler gösterdiğini düşünmekteyiz. İçinde barındırdığı birçok farklı unsurla Osmanlı Devleti'nin nasıl bir erime potası olduğu düşünülüyorsa, devletin kullandığı dilin de aynı karakterde bir erime potası olduğu düşünülmelidir.

Osmanlı Devleti gibi, bir dil olarak Osmanlı Türkçesi de "erime potası" olmuş, ictimâî ve siyâsî süreçler neticesinde bünyesindeki Farsça ve Arapça varlığıyla imtizâc etmiş, bununla birlikte özgün bir yazı dili olarak gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin dili olan Osmanlı Türkçesi için ictimâî ve siyâsî süreçler vesilesiyle imtizâc ettiği Farsça ve Arapça varlığı, ayırt edici bir özgünlüğün vesilesidir. Bu özgünlükten kastımız izaha muhtaç görünmektedir. Çalışmanın bu aşamasında Osmanlı Türkçesi için dile getirdiğimiz bu özgünlüğü atasözleri örnekleri üzerinden açıklamak maksadındayız.

Türk atasözlerinden birinde şöyle denilmiştir: "*Âr çekmekten bâr çekmek hezâr-bâr evlâdır.*" İnsanî bir tecrübenin ifadesi olarak beliren bu sözle insanın utanma duygusuyla yaşamasındansa sıkıntılara katlanarak ve mücadele ederek geçirdiği bir hayatın daha değerli olduğuna vurgu yapılır. Hikemî-insanî bir tecrübenin ürünü olan bu atasözünün 18. yüzyılın önemli divan şairlerinden biri olan Bosnalı Alâeddin Sâbit²¹ tarafından nazma çekildiğini de görmekteyiz. Sâbit'in atasözünü nazma çektiği beyti şöyledir:

Âr çekmekten ey dil-i şeydâ

Bâr çekmek hezâr-bâr evlâ²²

²⁰ Osmanlı Devleti'nin bir "erime potası" olduğu fikrini Halil İnalçık, *Osmanlı Uygarlığı I* isimli eserinde Balivet'ten nakleder. Hayati Develi ise, kimlik/aidiyet konusunda bu erime potası içinde yer alan unsurların yeknesak bir bütünlük içinde olmadığını, hacmi esnek bu pota içindeki bazı unsurların diri kaldığını dile getirerek bu tespiti şerh düşer. Bk. Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, s. 20.

²¹ Bosnalı Alâeddin Sâbit şiirlerinde atasözleri ve deyimlere fazlaca yer veren bir şairdir. Sâbit'in şiirlerindeki atasözleri ve deyimlere ilişkin bk. Turgut Karacan, "XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1981, s. 120-149. Şair hakkında yine bk. Turgut Karacan, "Sâbit", *DİA*, C.35, s. 349-350.

²² Metinde zikredilen atasözü ve Sâbit'e ait beytin yer aldığı önemli bir kültür tarihi kaynağı için bk. E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, C. 1, İstanbul 1973, s. 16.

Sâbit'in beyti atasözünün Osmanlı Türkçesi'nin *klasik dönemi* içinde yer alan 18. yüzyılda bilindiğini ve dilde kullanımda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Burada atasözünü gündeme getirerek üzerinde durmak istediğimiz husus, muhtevastaki insanî hikmete işaret etmekten ziyade sözün içinde yer alan kelime kadrosudur. *Âr çekmekten bâr çekmek hezâr-bâr evlâdır.* şeklindeki atasözünde yer alan kelimelerden utanma anlamına gelen "âr" kelimesi Arapça, gönül anlamına gelen "dil" kelimesi Farsça, çılgın, şaşkın anlamına gelen "şeydâ" kelimesi Farsça, yük, sıkıntı ve defa anlamlarına gelen "bâr" kelimesi Farsça, bin sayısını ifade eden "hezâr" kelimesi yine Farsça, atasözünün sonunda yer alan ve daha iyi, yeğ anlamına gelen "evlâ" kelimesi Arapça'dır. Atasözünde yer alan Türkçe kelimeler "çekmek" fiili ve "çekmek" fiiline bitişen "-ten" ve yine cümle sonundaki evlâ kelimesine bitişen "-dır" ekleridir. Bu cümlede Türkçe unsurların Arapça ve Farsça unsurlarla ne denli imtizâc ettiği açıkça görülmektedir. Bununla birlikte bu imtizâc içinde hâkim unsur olan Türkçe; Farsça ve Arapça unsurları kendi potası içinde eritmiştir. Zira ilgili cümlenin Türkçe okuyazar biri tarafından anlaşılırken, Türkçe bilmeyip sadece Arapça bilen ya da sadece Farsça bilen biri tarafından bütünüyle anlaşılabilmesi cümledeki Arapça ve Farsça varlığının Türkçe potası içinde erimesine delil olarak gösterilebilir. Cümle içindeki kelime unsurlarının çoğu Farsça ve Arapça kökenli olduğu halde, söz dizimi ve bir bütün olarak cümle Türkçe'dir. Bu atasözü Osmanlı Türkçesi'nin, Türkçe dışındaki unsurları ne şekilde bünyesinde taşıdığını ve bu unsurları kendine nasıl mal ettiğini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir örnektir. Bu durumun Osmanlı Türkçesi'ni özgünleştiren önemli bir husus olduğunu düşünmekteyiz.

Konuyu pekiştirmek maksadıyla burada gündeme getireceğimiz bir diğer misal, Türklerin dile ilişkin tecrübeleri sonucunda ürettikleri bir atasözüdür. Misal olarak getireceğimiz bu söz, halk arasında dilin kullanımına ilişkin yapılan yaygın hataların dildeki doğru kullanım şeklinin yerini alıp tercihe şayan olabileceğini ifade eder. Bu sözle dilin canlı, değişebilen bir varlık olduğuna da vurgu yapılmıştır. Atasözü şu şekildedir: *Galat-ı meşhûr lafz-ı fasihten evlâdır.*²³ Misal olarak verilen bu atasözünde asıl konumuz sözün muhtevasına değil, önceki misalde olduğu gibi kelime kadrosuna ilişkindir. Atasözünde cümle içinde ve kelime sonunda yer alan "-ten" ve "-dır" ekleri haricindeki kelimelerin Türkçe asıllı kelimeler olmadığını

²³ Atasözü için bk. E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, C. 1, İstanbul 1973, s. 100.

görüyoruz. Durum böyle olmakla birlikte cümleyi oluşturan kelimeler iki ek ile Türkçe cümle yapısı içinde düzgün bir anlam kazanmış ve cümle oldukça sarıh ve anlaşılır Türkçe bir cümle haline gelmiştir. Cümleyi oluşturan kelimelerin hepsi Arapça asıllı olup, cümledeki tamlama mantığı Farsça'dır. Cümlelerin sadece iliştilen iki ek ile Türkçe bir cümle haline getirildiği görülür.

İlgili iki örnekte görüldüğü gibi Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça kelimelerle imtizac ederek, bu kelimeleri Türkçe potasına dahil etmiş ve kendine özgü bir dil kurmuştur. Osmanlı'nın dilindeki bu özgünlüğü ortaya koyabilecek farklı birçok cümleyi, atasözünü, deyimini misal getirmek mümkündür.

Aşırı Sanatlı Kullanımlar

Farsça ve Arapça unsurlarla imtizâc eden Osmanlı Türkçesi'nin aşırı sanatlı kullanımlarla zaman zaman anlaşılması oldukça zor bir dil haline geldiği söylenebilir. Bu tür sanatlı kullanımlar bazen edebî ve estetik bir zevkle bazen de dil üzerindeki yetkinliği göstermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu kullanımlarda bazen dilin bir araç olmaktan çıkıp amaç haline geldiği görülür. Sina Paşa'nın 15. yüzyılın sonunda yazdığı eseri *Tazarru'nâme*'de yer alan aşağıdaki metnin, bahsini ettiğimiz sanatlı kullanımı ve anlaşılma güçlüğüne göstermesi açısından güzel bir örnek olduğunu düşünüyoruz:

*Husûsâ şol aşere-i mübeşşere ve ervâh-ı mutahhere; deh-şem'-i eyvân-ı Ahmedî ve deh-fetîle-i çerâğ-ı Muhammedî; deh-serv-i revân-ı safâ ve deh-andelîb-i bûsitân-ı vefâ; deh-tûtî-yi gülistân-ı risâlet ve deh-tûbâ-yi âsümân-ı celâlet; deh-murğ-ı murğizâr-ı gülzâr-ı me'ânî ve deh-bülbül-i sebze-zâr-ı seb'-i mesânî.*²⁴

İlgili metni biraz sadeleştirerek günümüz Türkçesi'ne şu şekilde yakınlaştırmamız mümkündür:

“Özellikle, o aşere-i mübeşşere ve tertemiz ruhlar [ki onlar], Hz. Peygamber'in makamının on mumu, Muhammedî ışığın on fitili, mutluluk bahçesinin salınan on servisi, vefakârlık bahçesinin on bülbülü, risâlet gülbahçesinin dile gelen on bülbülü, yücelik semâsının on Tûbâsı, meânî bahçesinin ağlayan on kuşu, seb'u'l-mesânî [Fatiha] bahçesinin ağlayan on bülbüldürler.”

²⁴ Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, Haz: A. Mertol Tulum, Birinci Basım, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 16-17.

Aşere-i mübeşşere övgüsü olan metin açıklama gerektiren birçok dinî ve tasavvufî kavramı ihtivâ etmektedir. Bu kavramlarla birlikte müellifin dil tercihi metni daha zor anlaşılır, sanatlı bir edebî metin haline getirmiştir. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz asıl husus ise diğer misallerde olduğu gibi metinde yer alan kelime kadrosudur. Bu uzun cümlelerin kelime kadrosunda yer alan ve kökeni Türkçe olan tek bir kelime vardır, o da “şol” ifadesidir. Bunun dışındaki kelimelerin tümü ya Farsça ya da Arapça asıllıdır. Bununla birlikte eser bütünüyle Türkçe bir eserdir.

Osmanlı Türkçesi’nde dilin sanatlı kullanımına örnek olması açısından aktaracağımız diğer bir metin örneği 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış şâir Veysî’nin *Hâb-nâme* isimli eserinden olacaktır. Veysî bir nesir olan *Hâb-nâme* isimli eserini 1608 senesinde telif etmiştir. Müellif besmeleden sonra esere şu ifadelerle başlar:

*Nesîm-i çemen-ârâ-yı hamd u senâ, ol pâdişâh-ı cihân-âferîn
hazretlerinin tarâvet-bahş-ı takdîsi olsun ki, cûy-bâr-ı şemşîr-i selâtîn-i ‘adl-
âyîn ile rûy-ı zemîni lâle-zâr-ı emn ü emân eyledi. Ve şeb-çerâğ-ı şükr ü sipâs,
ol tâc-bahş-ı şâhân-ı cihân, ol sultân-ı gayb-dân cenâbının pîrâye-i iklîl-i
temcîdi olsun ki, cevher-i cihân-gîr-i mülûk ile hemîşe, islâh-ı mizâc-ı kâ’inât
itdi..²⁵*

Hâb-nâme’nin girişinde yer alan metni sadeleştirmek suretiyle günümüz Türkçesi’ne şu şekilde yakınlaştırabiliriz:

“Hamd ve senâ çimenini süsleyen nesîm, âlemi yaratan Cenâb-ı Hak hazretlerinin kutsiyetinin tarâveti olsun ki, Cenâb-ı Hak adaletli sultanların kılıcının ırmağıyla yeryüzünü huzur ve emânın bahçesi kıldı. Şükrün ve minnettarlığın kandili, cihân padişahlarına taç bahşeden, her şeyi hakkıyla bilen Cenâb-ı Hakk’ın yücelik tacını süslesin ki, Cenâb-ı Hak yeryüzünü elinde tutan meliklerle her zaman kâinâtın mizâcını islâh etti..”

Anlamak için biraz yoğunlaşma, istilâh ve dil yetkinliği gerektiren bu eserin dili sanatlı bir dildir. Bununla birlikte *Hâb-nâme*’nin dilinin Veysî’nin daha süslü bir dille telif ettiği siyerine ve münşeatına göre daha sade ve anlaşılır olduğu söylenmektedir.²⁶ Hal böyleyken bile metin anlaşılacak için Farsça, Arapça kelime bilgisi ve önemli bir dil yetkinliği gerektirir. Aslında sadece *Hâb-nâme*’nin girişi değil, klasik dönemde telif edilen eserlerin

²⁵ Veysî, Üveys b. Muhammed el-Alaşehrî, *Hâb-nâme*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1293, s. 2.

²⁶ Bu tespit için bk. Bayram Ali Kaya, “Veysî”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 76-77.

girişleri genellikle müellifler tarafından dili kullanma yetkinliğinin gösterildiği aşırı sanatlı kullanımları ihtiva eden bölümlerdir.

Konuyu pekiştirmek için Osmanlı Türkçesi'nin sanatlı kullanımına birçok örnek vermemiz mümkündür. Bununla birlikte, aktardığımız iki örneğin maksadın hâsıl olması için yeterli olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı Türkçesi'nin bazen edebî ve estetik bir zevkle bazen de dil üzerindeki yetkinliği göstermek maksadıyla sanatlı bir şekilde kullanılmasının dilin anlaşılmasında bir güçlük meydana getirdiği aşikârdır. Dil bu tür kullanımlarda bazen araç olmaktan çıkıp maksadın kendisi haline gelmiştir. Hatta aşırı sanatlı bu kullanımlar, Osmanlı Türkçesi'nin yapay bir dil olduğu yargılarını kısmen anlaşılabilir göstermektedir.²⁷

Osmanlı Türkçesi'nde Birlikte Yaşama

Makalede Osmanlı dönemi Türkçesi'nin Osmanlı Devleti gibi bir "erime potası" olduğu kanaati daha önce zikredilmişti. Osmanlı Devleti kendi sınırları içinde birbirinden farklı birçok unsuru belirli bir aidiyetle nasıl yaşatmış ise devletin dili olan Türkçe de farklı unsurlar için aynı şekilde bir erime potası olmuştur.

Öte yandan Osmanlı Devleti içinde yaşayan birbirinden farklı her unsurun devlet içindeki aidiyetlerinin aynı derecede olmadığı burada belirtilmesi gereken önemli bir husustur.²⁸ Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayr-i müslim nüfusunun devlete aidiyeti ile müslüman nüfusun devlete aidiyetinin aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Hem gayr-i müslim hem müslüman nüfusun devlete ilişkin aidiyet algıları birbirinden oldukça farklıdır. Devletin dili olan Türkçe için de aynı durum söz konusudur. Devlet sınırları içinde müslüman ve gayr-i müslim farklı etnik grupların aidiyet dereceleri nasıl birbirinden farklı ise, İslâm medeniyet havzalarına aidiyeti olmayan gayr-i müslim etnik gruplara ait dillerin Osmanlı dönemi Türkçesi'ndeki varlığı ve dil üzerindeki etkisi de Farsça ve Arapça ile aynı değildir. Devlet içindeki gayr-i müslim unsurlara ait dillerin Türkçe üzerindeki etkisi hiçbir zaman Farsça ve Arapça etkisi gibi olmamıştır. Türkçe'nin, Farsça ve Arapça unsurlardan etkilenmenin ötesinde, bu unsurlarla bir potada imtizâc ettiği görülmektedir. Zikredilen bu durum Osmanlı Türkçesi'ne genel karakterini veren tarihî ve ictimâî hususun "İslâm medeniyetine aidiyet" hususu olduğunu da göstermektedir.

²⁷ Osmanlı Türkçesi'nin yapay bir dil olduğu ifadesine ilişkin bk. Nuri Yüce, "Türk" (Dil ve Edebiyat), *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 500.

²⁸ Aynı yargı için bk. Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili*, s. 20.

“Osmanlı Türkçesi’nde birlikte yaşama” şeklinde ifade ettiğimiz tecrübe, gayr-i müslim unsurların dillerinden ziyade, İslâm medeniyetine aidiyeti olan Türk, Arap ve Fârisî grupların dilleri için geçerli bir tecrübe olarak karşımıza çıkar. Osmanlı döneminde Türkçe’nin İslâm medeniyet ve kültür havzası dilleri ile imtizâc etmesi, Osmanlı’nın dilini dinî aidiyet alanı etrafında şekillendirmiştir. Nihâî olarak bu durum Osmanlı Türkçesi’nin bir yönüyle dinî karakterini göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Osmanlı Türkçesi’ndeki birlikte yaşamayı, İslam medeniyeti havzalarının dilleri olan Farsça ve Arapça’nın, Türkçe potası altında birlikte yaşama tecrübesi olarak isimlendirmek mümkündür.

Arabîyi Cevher Fârisîyi Şeker Türkîyi Hüner Bilmek

Arapça, Farsça ve Türkçe’nin İslâm düşüncesi literatürünü oluşturan temel diller olmaları gibi önemli bir müşterekleri vardır. Çalışmanın bu aşamasında İslam medeniyet ve kültür havzalarında insanların Türkçe’ye, Arapça’ya ve Farsça’ya bakışını ve tarihte İslâm medeniyeti müntesiplerinin bu dilleri nasıl tavsif ettiklerini, Farsça söylenmiş bir atasözü üzerinden anlatmaya çalışacağız. Bu sözün, Osmanlı Türkçesi’nin genel hususiyetlerini anlamada önemli bir çıkış noktası olabileceğini düşünmekteyiz.

Bahse konu olan Farsça söylenmiş kadim ve meşhur atasözü şu şekildedir:

است فارسی شکر است ترکی هنر است لفظ لفظ عرب

(*Lafz, lafz-ı Arab est, Farsî şeker est, Turkî huner est.*)

Atasözü günümüz Türkçesi’ne “Söz Arabındır, Farsça şekerdir, Türkçe ise hünerdir.” şeklinde çevrilebilir.²⁹ Bu atasözünün Türkçe’de “Arabî cevher, Fârisî şeker, Türkî hünerdir” şeklinde yer aldığı da görülmektedir.³⁰ Şimdi bu atasözünün ihtivâ ettiği anlamlar üzerinden İslâm düşüncesi literatürünün ve İslâm medeniyetinin etrafında teşekkül ettiği Arap, Fars ve Türk dillerine

²⁹ *Mukâyesetü’l-Lügatayn* isimli eserinin girişinde Cevat Heyet ilgili sözün *Farsça şeker, Türkçe hünerdir* kısmına atıf yapmıştır. Atıfta müellif tarafından bu sözün eski ve meşhur bir atasözü olduğu söylenir. Bk. Cevat Heyet, *İki Dilin Karşılaştırılması (Mukâyesetü’l-Lügatayn)*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.1.

³⁰ Sözün bu şekildeki aktarımına misal olması için bk. Ahmet Yılmaz, *İlahiyat Fakülteleri İçin Açıklamalı Edebî Osmanlıca 1*, s. 3. Baskı, Konya 2015, s. 14.

ilişkin algıları anlamaya çalışacak, bu sözdeki yargılardan hareketle Osmanlı Türkçesi'nin kültürel kimliği hakkında fikir beyan etmeye çaba göstereceğiz.

Söz Arabındır Ya da Arabîyî Cevher Bilmek

Atasözünde sözün Araplara ait olduğunun söylenmesi, ilk elde Arapça'nın dil ve belâgat açısından oldukça güçlü bir dil oluşuna vurgudur. Tarih olarak ilk Arapça kitabelerin milattan önce 6. yüzyıla, en eski Arapça vesikanın ise çok daha öncesine gittiği bilinmektedir.³¹ Arapça İslâm medeniyet havzalarında ilim, din ve sanatın dili olmuştur. İslâm coğrafyalarında Arapça sadece Arap olanlarca konuşulup yazılmamıştır. Osmanlıların devletin yayıldığı yerlerde açtıkları medreselerde Türkçe yerine Arapça okuttukları bilinmektedir.³²

Arap dili ve edebiyatının tarihine ilişkin birçok şey söylemek mümkündür. Bununla birlikte Arapça'nın İslâm medeniyet havzaları için asıl önemi Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dil olmasından ileri gelmektedir. Bu cihetle bakıldığında *Söz Arabındır.* ifadesinde Arapça'nın Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadislerin dili olma ayrıcalığına yapılmış bir atfın olduğu düşünülmelidir.

Allah'ın (cc) buyruğu olan Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin dilinin Arapça olması bu dili bütün müslümanlar için kaynak dil haline getirmiştir. Bizim bugün İslâm düşüncesi ve tarihine ilişkin aslî kaynaklarımız Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler ve bu iki kaynak dışında telif edilen ilk dönem Arapça eserlerdir. Sonraki süreçte İslâm medeniyet havzalarında İslâm düşüncesi ve medeniyetine ilişkin telif edilen eserlere ilhamını veren de bu kaynaklardır. Arapça aslî kaynaklar ve devam eden süreçte telif edilen Arapça eserler zaman içinde Arapça konuşmayan müslüman coğrafyaların dillerine çevrilmiş ya da doğrudan kaynaklık etmiştir. Bu suretle "*Söz Arabındır.*" ifadesini ya da Türkçe'de Arapça'nın cevher olduğunu dile getiren ifadeyi Arapça'nın kaynak olma özelliğini dile getiren yargılar olarak anlamak hem imkân dâhilinde olup hem de doğru olsa gerektir.

Atasözünün "*Arapça cevherdir.*" şeklindeki Türkçe söylenişinde, Arap dili için kullanılan *cevher* ifadesini öz, asıl, kaynak şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi doğrudan kıymetli taş, süs, mücevher olarak anlamak da mümkündür. Zira *cevher* sözlükte zât, öz, asıl, iç, maya, kıymetli taş, elmas,

³¹ Nihad M. Çetin, "Arap" (Yazı Dil Edebiyat), *DİA*, C. 3. s. 282.

³² Nihad M. Çetin, "Arap" (Yazı Dil Edebiyat), *DİA*, C. 3. s. 284.

mücevherat, maden gibi anlamlara gelir.³³ İfade kıymetli taş, elmas, mücevher şeklinde anlaşılacak olursa atasözündeki vurgunun bir dil olarak Arapça'nın güzelliğine yönelik bir vurgu olduğu ortaya çıkacaktır. Böyle bir yorumda, İslâm öncesi ve sonrası şiiiriyle öne çıkan Arapça'da cümle içinde dizilen kelimelerin mücevher gibi parladığı dile getirilmek istenmiş olacaktır. İfade bu yorumu da mümkün kılar niteliktedir. Bütün yorumlar birleştirilirse belâgatiyle ve kelimeleriyle oldukça güçlü ve parlak bir dil olan Arapça'nın vahiy dili olması hasebiyle de bir kaynak dil olduğu söylenecektir.

Fârisîyi Şeker Bilmek

Çalışmada ele aldığımız atasözündeki ikinci yargı Fars dilinin şeker olarak tavsîf edilmesidir. Her dilin kendine ait bir söz evreni ve bu söz evreni ile görünür hale gelen hususiyetleri vardır. Her dil bir yönüyle ait olduğu medeniyetin, coğrafyanın ve kültürün kendini ifade etme aracıdır.

İngilizce öğrenmek isteyen bir kimse dili öğrenme sürecinde nasıl modern dünyanın materyalleri ile karşılaşır, Farsça öğrenmek isteyen bir diğeri de bir o kadar dünyaca meşhur olmuş Farsça edebî eserlere gider. İngilizce ne kadar modern dünya materyallerini ve modern dünya kavramlarını ihtiva ediyorsa Farsça da bir o kadar kendi tarihinden tevarüs ettiği edebî malzemeyi ihtiva eder. İyi düzeyde Arapça öğrenen ya da öğrenme çabasında olan birinin nasıl Kur'ân-ı Kerîm ayetleriyle karşılaşmaması düşünülemez ise Farsça öğrenme çabasında olan birinin de Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevîsi*'nden, Hâfız'ın ve Sâdî-i Şîrâzî'nin divanlarından haberdar olmaması ya da Ömer Hayyam'ın rubâîlerinden biriyle karşılaşmamış olması pek az bir ihtimaldir. Zira Arapça bir dil olarak kemalini nasıl Kur'ân-ı Kerîm'le bulmuş ise, Farsça da zikredilen isimlerin eserleriyle kemalini bulmuş bir dildir. Fars dilini hakkıyla öğrenmek de ilgili dilin zirvesi sayılan bu edebî eserlerden beslenmekle mümkün olacak bir şeydir.

Farsça, zenginliğini edebî eserler üzerinden gösteren bir dildir. Selçuklular tarafından devlet dili olarak kabul edilen Farsça hassaten bir edebiyat dili olarak çok rağbet görmüştür. Bu suretle de başta Anadolu coğrafyası olmak üzere Orta Avrupa'nın iç kısımlarına kadar ulaşmış ve tanınma imkânı bulmuş bir dildir.³⁴ İşte Farsça'nın şeker olarak tavsîf

³³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaâdet 1317, s. 486; Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, C. 2, İstanbul 1928, s. 348-349; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1, II. bs. İstanbul 2006, s. 480.

³⁴A. Naci Tokmak, "İran" (Kültür ve Medeniyet / Dil ve Edebiyat / Edebiyat), *DİA*, C. 22, s. 416.

edilmesi, bir edebiyat dili olarak rağbet görmesi, dilin fonetiği ve dilin zirve eserlerinin edebî eserler olmasıyla doğrudan alakalıdır. Osmanlı Türkçesi'nin anâsır-ı selâsesinden olan Farsça, klasik edebî eserlerinin gücü, ses ahengi, sanatları vb. dile ilişkin diğer birçok hususiyetle İslam edebiyatları içinde şeker bir dil olarak tavsif edilmiştir.

Türkîyi Hüner Bilmek

Arapça'nın cevher, Farsça'nın şeker olarak tavsif edilmesinden sonra Türkçe için hüner denmesi neyi ifade etmektedir? Türkçe hangi hususiyetleriyle hünerdir?

Atasözündeki yargı bize ilk elde Türkçe'nin özel bir beceri gerektirdiğini söyler. Karapapak Türklerinden şair İsmail Behramî bir şiirinde Türkçe'nin hem şeker hem hüner oluşunu dile getirerek, bahse konu olan atasözüne atıf yapmıştır. Şair Türkçe'nin bal ve şeker gibi tatlı olduğunu söyler. Türkçe bal gibi lezzetli, hem şeker hem de hüner olan bir dildir. Şaire göre Türkçe'nin hem şeker hem hüner olması, bir yandan kökü eskilere giden kadim, bir yandan da taze bir dil olmasındandır. Türkçe'nin hüner olması ve taze bir dil olması modern taleplere cevap verebilme kabiliyetine sahip olmasıyla ilişkili olsa gerektir. Şairin Türkçe'ye ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

Türkü³⁵ baldır, şekerdir,
Hem şeker, hem hünerdir,
Eski désen eskidir,
Ter de désen ki terdir.³⁶

Türkçe'ye hüner denmesini Türk dilinin Farsça ve Arapçayla olan tarihsel bağı ve etkileşimiyle alakalandırmak da mümkündür. Zira Farsça ve Arapça ile imtizâc ederek üst bir dil haline gelen Osmanlı Türkçesi'ni okumak ve yazmak başlı başına bir maharet gerektirmektedir. Osmanlı Türkçesi'ni okuyacak ve yazacak kişi Türkçe kelimelere, Türkçe kavramlara olduğu gibi Farsça ve Arapça kelimeler ve kavramlara da hâkim olmalıdır.

³⁵ Türkçe.

³⁶ Şiirin alıntılındığı metin için bk. Ali Kafkasyalı, "İran Türklüğünün Yanan Şairi İsmail Behramî ve Şiir Dünyası", *Kardeş Kalemler* (Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi), Yıl: 7, Sayı: 80, s. 69-78. Elektronik ortamda metne ulaşmak için bk. http://www.kardeskalemler.com/agustos2013/ismail_behrami.htm 06.06.2017.

Arapça ve Farsça'nın Türkçe potası içinde imtizâc etmesi Osmanlı Türkçesi'ne zenginlik kattığı kadar bu dili kullananların kelime ve kavram dünyasına da zenginlik katmış, Türkçe okuyup yazmayı hüner haline getiren önemli bir hususiyet olmuştur. Osmanlı Türkçesi'nin bu yönüyle bir hüner olduğu, okuma ve anlamada, hassaten yazmada dili güzel kullanmanın bir maharet gerektirdiği söylenebilir.

"Söz Arabındır, Farsça şekerdir, Türkçe ise hünerdir." ya da yaygınlık kazanan bir diğer şekliyle "Arabî cevher, Farisî şeker, Türkî hünerdir." atasözü İslâm medeniyeti müntesiplerince Arapça, Farsça ve Türkçe'nin nasıl tavsîf edildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu tavsîfler tarihsel tecrübe sonunda müslümanların üç dil hakkındaki yargılarını içerir. Dillere ilişkin bu yargılar ise, Osmanlı Türkçesi'nin genel karakterini anlamak açısından yol gösterici niteliktedir.

DEĞERLENDİRME

Anadolu Selçuklu Devleti resmi dil ve edebiyat dili olarak Farsça'yı benimsemiştir. İlgili dönemde bilim dili olarak Arapça ihtiyaca karşılık vermektedir. Bu durum basit bir tercih olmaktan ziyade siyasî, tarihî ve ictimâî şartların zaruri sonucudur. Zaman içinde Anadolu'da Türk nüfusunun artması, bu nüfusun Türkçe konuşması, Anadolu'daki beyliklerin Türkçe konusunda talepkâr oluşları, Anadolu'ya gelen Horasan erenlerinin halkı irşâd için Türkçe konuşmak zorunda kalışları, halkı irşad için birçok Farsça ve Arapça eserin Türkçe'ye çevrilmesi zarureti Anadolu'da Türkçe'nin statü kazanmasını sağlayan sebepler olmuştur. Süreç içinde de bütünüyle hâkimiyetini sağlayan Türkçe'den başka bir dilin, müstakil hale gelen Osmanlı'nın dili olması imkânı kalmamıştır. Önce devletin resmi dili haline gelen Türkçe'nin, Osmanlı fetihleriyle birlikte Anadolu coğrafyasının dışında da yayılma imkânı bulduğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin dili olan Türkçe, devletin yapısına benzer bir şekilde bir erime potası olma özelliği gösterir. Tarihî, ictimâî ve siyâsî sebeplerle Farsça ve Arapça'dan fazlasıyla etkilenen Türkçe, Farsça ve Arapça ile imtizâc ederek, bu dilleri kendi potasında eritmiş ve özgün bir karaktere bürünmüştür. Çok sayıda Farsça ve Arapça kökenli kelime içeren Osmanlı Türkçesi cümlelerin, Farisiler ve Araplar tarafından anlaşılamayıp Osmanlı Türkçesi'ni bilenler tarafından anlaşılır olması, potada erime ifadesini izah eden ve bu dilin özgünlüğünü gösteren önemli hususlardandır.

Farsça ve Arapça'nın Osmanlı Türkçesi'ndeki yoğun varlığı, bu dilleri meydana getiren medeniyet ve kültür havzalarının Osmanlı Türkçesi içinde

birlikte var olma tecrübesi olarak karşımıza çıkar. Özellikle 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki klasik dönemi göz önünde bulundurur isek, ilgili dönemdeki tarihsel tecrübeyi dillerin Osmanlı Türkçesi potası içinde birlikte yaşama tecrübesi olarak isimlendirmek mümkündür. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi'ne genel karakterini veren siyâsî, tarihî ve ictimâî hususun "İslâm medeniyetine aidiyet" hususu olduğunu da söylemek gerekir. Osmanlı Devleti sınırları içinde müslüman ve müslüman olmayan etnik grupların aidiyet dereceleri nasıl birbirinden farklı ise, devlet içindeki gayr-i müslim etnik gruplara ait dillerin Türkçe'deki varlığı ve dil üzerindeki etkisi de Farsça ve Arapça ile aynı değildir. Bu durum bahse konu olan "dilde birlikte yaşama tecrübesinin" İslam medeniyeti ve kültürü etrafında şekillenen karakterine işaret etmesi açısından oldukça önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

ÂŞIK PAŞA, *Garib-nâme*, Haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz, TDK Yay., C 1 / 1, İstanbul 2000.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 1, II. bs. Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006. ÇETİN, Nihad M., "Arap" (Yazı, Dil, Edebiyat), *DİA*, C. 3. İstanbul 1991, s. 276-309.

DEVELİ, Hayati, *Osmanlı'nın Dili*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

EYÜBOĞLU, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 Cilt, İstanbul 1973.

HEYET, Cevat, *İki Dilin Karşılaştırılması (Mukâyesetü'l-Lügateyn)*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

HÜSEYİN KAZIM KADRİ, *Türk Lügati*, C. 2, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

KAFKASYALI, Ali, "İran Türklüğünün Yanan Şairi İsmail Behramî ve Şiir Dünyası", *Kardeş Kalemler* (Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi), Yıl: 7, Sayı: 80, s. 69-78.

KARACAN, Turgut, "XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1981.

KARACAN, Turgut, "Sâbit", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s. 349-350.

KARAHAN, Leylâ, "Anadolu'da Türk Yazı Dili'nin Gelişimi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Kırgızistan 2002, s. 147-154.

KAYA, Bayram Ali Kaya, "Veysî", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 76-77.

KORKMAZ, Zeynep, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

ÖZKAN, Mustafa, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 483-485.

ÖZKAN, Mustafa, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.24, Bahar, 2014, s. 53-73.

SİNAN PAŞA, *Tazarru'nâme*, Haz: A. Mertol Tulum, Birinci Basım, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersâdet 1317.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Diller ve Türkçemiz*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996.

TOKMAK, A. Naci, "İran" (Kültür ve Medeniyet / Dil ve Edebiyat / Edebiyat), *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 416-424.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Arapça Ve Farsça'nın Türkçe'ye Tesiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1997, S. 13, s. 31-51.

UZLUK, Feridun Nâfiz, "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1962, s. 67-99.

VEYSÎ, Üveys b. Muhammed el-Alaşehirî, *Hâb-nâme*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1293.

YILMAZ, Ahmet, *İlahiyat Fakülteleri İçin Açıklamalı Edebî Osmanlıca 1*, 3. Baskı, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2015.

YÜCE, Nuri, "Türk" (Dil ve Edebiyat), *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 497-500.

